

Kriminal vojne — kriminologija vojne

Janez Pečar*

Jugoslovanske konfliktna razmere so pripeljale do vojne in oboroženih spopadov s pojavi ki so neprimerljivi s katerikoli drugim kriminalom, ne po pojavoslovju hudodelstev, ne po številu žrtev, ne po količini povzročene škode, tako materialne kot moralne. Od tod potreba po kriminološkem obravnavanju vojne v etnološkem pa tudi pravnoformalnem in nadzorstvenem smislu. Toda kriminologija se navadno ne ukvarja z institucionaliziranim vojnim nasiljem in kriminalom paramilitarističnih organizacij, hkrati ko se ne spušča v problematiziranje mednarodnega vojnega prava, izjemi sta le terorizem in diskriminacija.

Procesi in pojavi, tako masovni kot posamezni, pa glede na stopnjo civilizacije in razvoj znanja o deviantnosti terjajo od kriminologov, da raziskujejo etiologijo vojnega kriminala, državnega in etničnega nasilja, njihove posledice na ljudi, premoženje, javni red in sploh različne oblike človeškega ogrožanja. Vojna omejuje svobodo, njeni cilji opravičujejo vsa sredstva. Vojno stanje omogoča dominacijo nad ljudmi in manipulacijo z njimi, tako da ubijajo drug drugega in se brezobzirno uničujejo, iztrebljajo in ustvarjajo situacije, v katerih se množično izseljevanje kaže kot nujnost za ohranjanje golega življenja. V vojni predvsem mali ljudje kažejo nečlovečnost do malih ljudi zaradi nekkih idej, ki bi jih brez vojne urejevali čisto drugače. Tako pa so vanjo potisnjeni, v njej so povsem nemočni in odvisni od političnih, oblastnih in vojaških elit.

Kljub tehnikam nevtralizacije vojnega kriminala in posledic etničnih spopadov, indoktrinacije vojnih in nacionalnih vrednot, socializaciji z vojnim kriminalom itd., prihaja do javnih zahtev po kaznovanju vojnih zločincev. S tem pa se pred kriminologijo postavlja zahteva po proučevanju, raziskovanju in tematiziranju vojnega kriminala in obravnavanju njegovih storilcev.

Ključne besede: vojna, državno nasilje, kriminaliteta, vojni kriminal, morala, psihološka vojna.

UDK 343.337

Blagor narodom, katerih zgodovina je dolgočasna.

Montesquieu

v Ivan Supek: Rekvijem za žrtve rata i nasilja, Viktimologija 1990, 1—2, s. 49.

Poleg konvencionalnega in gospodarskega kriminala v naših razmerah gotovo privlači pozornost tudi nacionalni, internacionalni oziroma transnacionalni ali celo verski kriminal. Te oblike se pojavljajo skupaj z vojno, oboroženimi spopadi in drugimi konflikti, ki iz različnih razlogov rojevajo tudi nacionalistično, politično in vojaško motivirano deviantnost. Ta deviantnost, gotovo še bolj kot katerikoli drugi sociopolitični pojav in tudi zaradi razmer, v katerih se dogaja, sploh ni statistično evidentirana po svojih podrobnostih, čeprav so njene posledice na življenje in premoženje ljudi neprimerljive s katerikoli drugim škodljivstvom. Prav zaradi tega bi lahko pričakovali, da se bo sodobna kriminologija z veliko pozornostjo ukvarjala z masovnim uničevanjem, ki hkrati ustvarja iz ljudi zločince — in to v posebnih razmerah — vendar se to ne dogaja. Kriminologija navadno pušča kazniva dejanja države, mednarodne napetosti, vojne nevarnosti in spopade ter sploh najbolj turbulentna obdobja zgodovine pri miru, ne da

bi v njih našla področje, ki najbolj zahteva raziskovanje in teoretično razmišljanje, saj gre za razmere s številno hudodelsko dejavnostjo, ki ustvarja žrtve v tolikšnem obsegu kot nobena druga kriminalnost. In v tem pomenu je še najbolj zanemarjena vzročnost vojne, če bi morda vsaj »kriminologija o vojnem ubijanju« bila bolj produktivna. Toda ne s prvim ne z drugim se ni mogoče pohvaliti, čeprav se posamezni pisci tudi na jugoslovanskih tleh v zadnjem času ukvarjajo z vprašanji posledic vojnega nasilja in oboroženih spopadov, ki pa jih pretežno opisujejo enosmerno, to je, kaj je »nasprotnik« storil strani, s katero je v sporu, ne pa tudi, kaj sta obe strani povzročili druga drugi. Takšna naravnost gotovo zamegljuje razkrivanje vojnih razmer kot celote, pristranskost pa vedno služi nekemu namenu, ki je v vojnih razmerah bolj jasen kot kadarkoli. Zato bi se morali kritična in radikalna kriminologija lotevati tudi te problematike, toda ker pri nas ne poznamo praktično nobene izrazite smeri v kriminologiji, tudi oziranje po »kriminologiji vojne« nima svoje utemeljenosti. Posamezni, sicer redki pisci o vojni na jugoslovanskih tleh, katerih pisanja imajo vojno-kriminološko konotacijo, se vendarle opredeljujejo — toda povsem nacionalno in politično. Zato vidi vojno vsak po svoje, vsak pisec razmišlja o njej s stališča interesov in koristi naroda, ki mu pripada, skupine, iz katere izhaja in predvsem gleda lastno viktimizacijo. Osrednje vprašanje morebitne »kriminologije

* Janez Pečar, diplomirani pravnik, doktor znanosti, redni profesor za kriminologijo, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani, Kongresni trg 12, 61000 Ljubljana.

vojne« je torej resnica kot univerzalni problem in vloga kriminologov v njej je: iskati jo in videti takšno, kakršna je, ne glede na stran spopadov. Zanje bi moral biti **objekt raziskovanja vojni kriminal**, ki je tak kot katerikoli drugi kriminal, le da mu vojne razmere dajejo drug pomen in ga ne le dopuščajo, marveč celo zahtevajo.

Vojno pravo (nenazadnje tudi mednarodno) skuša z določenimi regulacijami humanizirati ubijanje in uničevanje, s čimer pa se ta sestavek ne ukvarja. Njegov namen je predvsem načeti nekaj vprašanj, ki zadevajo vojno iz kriminoloških izhodišč in predočiti odgovornost kriminologije za raziskovanje vojne in oboroženih spopadov kot družbenih pojavov, ki jim gotovo velja večja pozornost, kot jo imajo v tej disciplini doslej. Kajti kriminologija najpogosteje zanemarja vojne, pa naj bi bile specialne, hladne, ekonomske, nacionalne, verske ali kakšne drugačne. Morda tudi zaradi tega, ker ne želi postati politična kriminologija. Od tod seveda vprašanje, **kako v kriminologiji sploh pisati o vojni**, nasilju v vojni in njeni uničevalnosti ter ustvarjanju bolečin in masovnem trpljenju, ki izhajajo iz militaristične represije, motivirane z neko politiko v ozadju. Zato je prav »političnost« v vojni tudi za kriminologijo lahko problematična in to se res kaže, če ne drugače pa v izogibanju kriminološkemu raziskovanju vojno kot ene izmed dilem civilizacije.

1. Vojna kot institucionalizacija (državnega) nasilja

Vojna je institucionalizirana dominacija, organizirana kot mehanizem za ubijanje in uničevanje. Tudi vse priprave se uravnavajo na to, ne le s profesionaliziranimi mehanizmi za ta namen, ampak znatno širše, v katerikoli, zlasti sodobni družbeni skupnosti, v kateri se zaradi pripravljavanja in doseganja ciljev uporabljajo najrazličnejša sredstva ter ustvarja ozračje nasilja. Zato pri »ustvarjanju« vojne **ne gre brez militarizacije**, terorja nad nesomišljeniki, politične, nacionalne in še kake druge represije in ne nazadnje tudi ne brez oblikovanja drugačne morale od tiste v mirnodobskem času. Zato je vsaka vojna, bodisi prava (oborožena) bodisi drugačna ali specialna, hladna, pravična ali nepravična itd., vedno **najradikalnejša negacija dotedanjega obstoječega pravnega reda oziroma prava sploh**. In tisto, kar je bilo prej »sveto« v

človeški družbi in zavarovano pred ogrožanjem, je potem zoper nasprotnika dopustno, zaželeno, ukazovano in — nagrajevano. Najnižkotnejši človeški nagoni dobe v vojni svoj smisel in hudo delstvo — je nenadoma ultima ratio, opravičevano zaradi nekih višjih ciljev, ki jih vsaka, v vojno vpletena stran, dojemata po svoje, racionalizira kot ji kaže, opravičuje svoje izgube in ljudi masovno politizira za vzdrževanje ustrezne oziroma potrebne motiviranosti, zaradi česar so ljudje pripravljeni ubijati »nasprotnika«.

Definiranje »sovražnika« je gotovo osrednje vprašanje, pomembno prav tako, kakor je **nasilje potrebno kot metoda politike**, ki naj posreduje, kot je rekel Clausevitz, za nadaljevanje svojih teženj z drugimi sredstvi, potem ko nenasilna niso prinesla rezultatov. Zato nastajajo poleg posamičnega nasilja še skupinsko, nacionalno, rasno, versko, politično, mednarodno in ustvarjanje strahu, terorja, likvidacij, pa fanatizma in ekstremizma, oziroma radikalizma. Karkoli je in nastaja na eni strani, se pospešeno pojavlja na drugi in drugo drugemu predstavlja motiv za povečevanje sovražnosti in vzdrževanje sentimenta neizprososti in uničevalnega nagona. Zato je vojna represija vedno instrumentalna, kot je strukturalna, hrani državni teror in potrebuje globalno militarizacijo, od otrok do starcev, še zlasti če nagiba k totalni vojni. Le-ta pa poteka brez meja, tako ozemeljskih kot moralnih. **Cilj je zmagati**, uresničiti neko »politiko« in doseči poraz, vdajo ali predajo nasprotnika ali čim ugodnejši sporazum. Vodstvo kateregakoli oboroženih spopadov, tudi države, se pojavlja kot navdihovalec, organizator in voditelj neke »kriminalne družbe«,¹ ki izvaja raznovrstno nasilje z vojno, državnim terorizmom, nacionalizmom, ozemeljskimi zahtevami, ali kar samo zaradi obdržanja na oblasti ali njenega razširjanja, kolikor ne nasilnega vzdrževanja, ne nazadnje zaradi spoznanja, da »ima vsak toliko pravic, kolikor si jih more pridobiti«, kot je rekel Spinoza.²

Mednarodno pravo humanizira vojno, če je sploh mogoče razpravljati o počlovečenju razčlovečenega ubijanja in destrukcije, določa prenekatere merila intervencije in protiintervencije, omejuje vojno pravo (ius in bello), »vojno stanje«³ in opredeljuje pojem »vojaka« tja do

¹ Eisenberg, U., v Vodinec: Državni terorizam ..., s. 553.

² Vodinec, prav tam, s. 557.

³ Novoselec, s. 1288.

inkriminiranja kršitev, prekoračitev in zlorab, ki se v vojni dogajajo kot normalni pojavi in procesi v docela nenormalnih oziroma povsem izjemnih uničevalnih razmerah. Skozi zgodovino vojne je človeštvo vendarle v tem stoletju spoznalo (Haaške konvencije leta 1907), **da je treba tudi nasilje države omejevati** in ga uravnavati v »dogovorjene« smeri, da človeško trpljenje ne bi bilo brezmejno in njegovi povzročitelji docela svobodni v njegovem prizadajanju.

Institucionalizirano (državno) nasilje se z mednarodnimi dogovori začenja omejevati in ne le to, tudi **nadzorovati, kršitve pa sankcionira** bolj ali manj uspešno in čestokrat odvisno, kdo je poraženec in kdo je zmagovalec. Pri tem pa še vedno velja resnica, da zgodovino delajo zmagovalci in kaznovani so navadno med premaganci. Zato človeštvo še vedno ostaja pri Spinozi in njegovem pojmovanju moči. Moč je torej v marsičem lastnost, ki vpliva na možnost kršitev vojnega prava kot tudi na reakcijo na te kršitve.

Toda vojna je bila in ostaja sredstvo države, elit in mogočnikov za uresničevanje ciljev in **nasilje je najbolj zanesljivo orodje**, potem ko so, zlasti v miru, odpovedala vsa druga. Tudi nosilci državnega, kolektivnega in sploh organiziranega nasilja so zelo različni in včasih zelo prikriti (državni terorizem, obveščevalne službe) in zamaskirani. Neredko uspešno razvijajo svoje težnje s psihološko čustvenimi, ideologiziranimi in racionaliziranimi možnostmi vplivanja na ljudi, da so pripravljeni žrtvovati življenja za »ureditve«, ki jih ponujajo, tudi emancipiranim posameznikom. Tudi ti morajo pod grožnjo sankcije izvrševati zapovedi in se uničevati med seboj (čeprav so bili dotlej znani in blizki). Prav zato vprašanje, na kateri točki postane vojak »morilec«⁴ oziroma zavrženec v zavesti civiliziranega sveta, ko spoznava, da **vojna dopušča najrazličnejše sovražnosti in tako konvencionalni kot nekonvencionalni kriminal in sploh velekriminal oziroma strukturno deviantnost globalnih razsežnosti.**

2. Etiologija »vojnega« kriminala

Pod vojni kriminal gre v tem pisanju razumeti vso tisto kriminaliteto, ki je kakorkoli v zvezi z izvajanjem vojaških dejavnosti na katerikoli strani, in ki je pretežno storjena v škodo

⁴ Greider, s. 94.

»nasprotne« strani, v kakršnikoli okoliščinah nastopa ta stran. Gotovo se večinoma tudi kriminal ne razločuje od drugega v mirnem času, le drugačne okoliščine, motiviranost in »opravičila« mu dajejo to lastnost. Pomembno je predvsem, da je storjen v vojni, to je v izrednih razmerah, v katerih sta **ubijanje in sploh masovna destrukcija nasprotnika temeljna zahteva**, ki toliko bolj motivira ljudi, ker lahko na razne načine izražajo svoje veselje z uničevanjem človeških življenj.

Etiološkost kriminalitete v kakršnikoli nenormalnih razmerah, v katerih ljudje masovno opuščajo norme, sožitje med ljudmi, je najprej iskati v konfliktnostih vsebine, zaradi katerih nastajajo meddržavne, mednacionalne, medverske ali kakršnekolikoli druge dezorganizacije, kolikor za ta namen uporabimo izhodišča tovrstnih teorij. Za kriminal vojne morajo biti ustvarjeni pogoji in vzdušje, ki opravičuje ljudem delati tisto, kar sicer ne bi delali, če jim ne bi bilo ukazano čim bolj škodovati drugim, na nasprotni strani. Vojna in oboroženi spopadi pa se nasploh skušajo vedno in povsod prikazovati kot legitimna možnost za doseg nekaterih ciljev, ki jih tudi ljudje sprejemajo kot opravičljive, koristne, potrebne in nujne iz najrazličnejših razlogov. V ta namen tovrstne konfliktnosti vedno spremljajo tudi večje pripravljene in vodene psihološke vojne, ki vplivajo na ljudi katerekoli strani, da ubijajo in se pustijo ubijati. In zgodovina je pogosto pokazala, da je oboje: **ubiti (čim več) in biti ubit, najvišje dejanje**, ki ga cenijo človeške družbe in še lep čas omenjajo kot herojstvo ter vsak na svoji strani nagrajujejo z najvišjimi častmi.

Kriminal vojne izhaja iz nekega obračunavanja, zahtev, vsiljevanja volje, doseganja določenih koristi in prednosti (ozemeljskih, političnih, gospodarskih, narodnostnih itd.), kaznovanja in drugih razlogov, tja do osvobajanja, pričakovanja neodvisnosti, do oboroženih notranjih nasprotij, nacionalnega romantizma in ideološkega boja. Spodbud za ubijanje in destrukcijo ter nenormalno nasilje ni malo. Ljudje so se že od nekdaj uničevali zaradi lastnih ali tujih interesov, superiornosti, iz strahu pred drugimi, zaradi nestrpnosti in mržnje oziroma sovraštva, revanšizma, zaradi boja za oblast in najrazličnejše pogojenosti, bodisi sedanjosti bodisi preteklosti, pri čemer so vedno mislili na prihodnost. Kajti tisto, kar so želeli doseči, je bilo

vedno namenjeno prihodnosti, ki so jo ali jo žele urediti drugače in po svoji meri, četudi se to pogosto kaže kot mit ali težko dosegljiv cilj. Toda prihodnosti se vedno lotijo predvsem pogumni, superiorni in tisti, ki se postavljajo na čelo množic, da jim le-te slede, tudi v smrt — rade ali nerade.

Etiološko pojasnjevanje vojnega kriminala mora zato upoštevati tako legitimne kot ilegitimne silnice in tokove, ki vodijo v spopade in moč vplivov, kakorkoli izhajajočih iz vodenja internacionaliziranega nasilja, všteti izvajanje strategije in seveda predvsem operacionalizacije vojnih doktrin, ki se vedno kažejo v izvrševanju vojaških operacij.

Vojaške operacije in vse, kar je z njimi v zvezi, izvajajo ljudje na način, ko bi lahko rekli, da je tudi **kriminal v vojni predvsem imitirajoča deviantnost**. Izvajalci se pretežno zgledujejo po drugih. Ne le po »svojih« ampak tudi po »sovražniku«. Navadno ne delajo radi manj, slabše, bolj nedosledno in manj kruto. Dopustnost in neomejevanost nasilja motivirata brezobzirnost in nenadzorovano izražanje posameznih lastnosti, tja do najnižjih človeških nagonov, ko se ubijajo otroci in koljejo starci, nesmiselno uničujejo živali in imetje, ki nimajo nič opraviti ne z vojno ne z zmago.

Zato naj bi bila institucionalizirana in individualizirana agresivnost gotovo v središču pozornosti kriminološkega pojmovanja vojnega kriminala, ki mu gre iskati vzročnost v smislu, zaradi česar prav določeni spopad sploh nastaja. Ljudje so zato predvsem in pretežno »igračke« spleta okoliščin, v katerih morajo igrati svoje vloge, ne glede na to, kako so »predani kaki stvari« in koliko se z njo lahko identificirajo. Če se, jim je lahko lažje in še bolj neodgovorno počenjajo, kar sicer ne bi delali. »Vojna« pa omogoča delati marsikaj, kar se da opravičevati brez občutka krivde ali krivdo sploh zvrčati na druge, pogosto tudi na tiste, ki izdajajo ukaze, da ljudje postanejo v vojni takšni kot so in delajo tisto, kar se od njih zahteva, kajti izpolnjevanje povelj ohranja disciplino in disciplinirani nimajo sitnosti z ukazovalci.

Ker pa kriminologija na splošno zanemarja »vojno« in s tem v glavnem tudi »njen kriminal«, nima na voljo dosti etiološkega znanja, kaj šele teorij o deviantnosti vojne in oboroženih spopadov.

3. Fenomenologija hudodelstev povezanih z vojno

Vojne strahote, ki prizadajajo bolečine človeštvu in kakorkoli izražajo kriminal močnih, državno hudodelstvo, terorizem najrazličnejših vrst, agresivne akcije neslutnih razsežnosti, iztrebljanje prebivalstva, razdejanja itd., kot ravnanja v marsičem ureja pravo, zlasti zločine proti človeštvu in njihove povzročitelje kot vojne zločince, kar je znano že iz Haaške konvencije iz leta 1907, kasnejših iz leta 1939 ter drugih ureditev.

Med zločini proti človeštvu so ubijanje, iztrebljanje, izgon in druga nečloveška dejanja zoper civilno prebivalstvo, preganjanje iz političnih, rasnih in verskih razlogov, kolikor so taka ravnanja v povezavi s kriminalom zoper človeštvo in vojnim kriminalom. Med vojne zločine pa sodijo ubijanje, trpinčenje, preseljevanje prebivalstva na prisilno delo ali za kak drug namen z okupiranega ozemlja, ubijanje in mučenje vojnih ujetnikov in uničevanje ljudi na morju, ubijanje talcev, ropanje javne in zasebne lastnine, namerno rušenje mest, trgov ali vasi ali opustošenje, ki je brez vojaškega opravičila.⁵

Tudi jugoslovansko kazensko pravo ureja kazniva dejanja zoper človečnost in mednarodno pravo, ki zadevajo vojno. To so genocid, vojno hudodelstvo zoper civilno prebivalstvo, ranjence, bolnike in vojne ujetnike, hkrati inkriminira organizacije skupin za spodbujanje k genocidnim in vojnim hudodelstvom, protipravno pobijanje in povzročanje ran sovražniku, jemanje stvari ubitim in ranjenim, uporabo nedovoljenih sredstev, spodbujanje k napadalni vojni, surovo ravnanje z ranjenci, bolniki in vojnimi ujetniki, uničevanje kulturnih in zgodovinskih spomenikov, kršitve parlamentarčeve pravice, zlorabo mednarodnih znamenj in še rasno in drugo razlikovanje ter spravljanje v suženjsko razmerje in prevoz oseb v suženjskem razmerju.⁶ V marsičem prihajajo v poštev tudi kazniva dejanja iz 15. poglavja KZ SFRJ, zlasti tista, ki se dogajajo pred, med in po kakršnikoli ustreznih vojnih razmerah.

Za kriminološko razmišljanje o pojavoslovju vojnih hudodelstev v jugoslovanskih razmerah ni toliko pomembno kdaj, s čim in zaradi česa je mogoče posamezne geografske dele šteti za državo oziroma za subjekte, na katere se nanaša

⁵ Mueller/Wise, s. 286—287.

⁶ KZ SFRJ, 16. poglavje.

mednarodno pravo, kajti tudi to je mogoče različno pojmovati in opravičevati z uporomo, odporom in separatizmom znotraj države ali z državljansko vojno. Marsikdo si lasti legitimnost obravnavanja dogodkov zaradi obdržanja suverenosti in jo razlaga, odvisno od motiviranosti, ki jo utemeljuje pred mednarodno in domačo javnostjo. Pomembno pa je predvsem to, da se nihče ne more izogniti odgovornosti za uničevanje naselij, bolnišnic, cerkva, muzejev, industrijskih objektov, hotelov, šol, vrtcev, spomenikov, požiganje gospodarskih poslopij in pokončevanje živine, pokole ljudi in izseljevanje prebivalstva, rekviriranje imetja, ropanja ter preganjanja ljudi in ustvarjanje masovne negotovosti, strahu in brezizhodnosti, tudi zaradi pobijanja žensk in otrok, masakra nad ujetniki in brezumnega nasilja ter sploh umazane in nemoralne vojne, ki jo vsaka stran vedno opravičuje iz svojih izhodišč in vidi zlo predvsem v drugi.

Vsaka vojna ustvarja škodo na ljudeh in premoženju, toda prav tako nič manj na okolju, prometnih napravah in ne le na materialnih, marveč tudi duhovnih vrednotah,⁷ ki pomenijo ljudem tisto, kar sploh so in zaradi česar so takšni in ne drugačni.

Vojna kadarkoli in kjerkoli ustvarja razloge tako za konvencionalno kot nekonvencionalno kriminaliteto zoper ljudi, lastnino, moralo, običaje, tradicije in predvsem zoper javni red. Izvaja se v organizaciji in pod nadzorstvom uradnih ali poluradnih, vojaških in paramilitarističnih mehanizmov, mogočnikov in elit. Le-ti vodijo druge v patriotične, politične, ideološke, rasne,⁸ verske, revolucionarne in druge boje zoper druge družbene skupine, ki jih ogrožajo ali se samo branijo pred njimi. Vojne vedno spremljajo drugi pojavi nasilja, kot so likvidacije posameznikov oziroma politične in vojaške usmrčitve, tortura, ugrabitve, terorizem, gverilsko vojskovanje, izginotje oseb, družin ali celih skupin, jemanje talcev, (zaradi zamenjave ujetnikov) in sploh kruto, nečloveško in poniževalno kaznovanje, jemanje prostosti ljudem, nepravilno in samovoljno razpolaganje z ljudmi, ki jih katera koli stran šteje še posebej za sumljive, nevarne in škodljive.

Posamezne pojave, povezane z vojnim nasiljem, obravnavajo kot genocid (uničevanje ljudi), etnocid (uničevanje kulture), ekocid (uniče-

vanje okolja), biocid (uničevanje vsega živega), in menticid (kot izmivanje možganov). Tudi terorizem se ločuje na politični in nepolitični oziroma kvazipolitični, uradni oziroma državni in meddržavni, znotrajdržavni oziroma domači in še kako drugačen.

Modalitete vojnega kriminala so torej izredno številne, kot je človeška domiselnost in ustvarjalnost prizadajanja bolečin in trpljenja že od nekdaj v zgodovini brezmejna. Toda kljub razvoju kulture in civilizacije, humanizma, človeških pravic in svoboščin, je vsaka vojna priložnost za njihovo negacijo in za kolikor toliko — vsaj zdi se — legitimno sproščanje nasilja med ljudmi — ne nazadnje spet zaradi (drugih) ljudi.

4. Uporabljanje moči in oblasti

Vojne, oboroženi spopadi, državni terorizem, genocid in sploh pojavi, za katerimi stoje država, oblast, elite moči itd., ne morejo potekati brez (masovne) udeležbe velikega števila ljudi. Le-ti sodelujejo prostovoljno, kot somišljeniki, podporniki ali člani raznih organizacij in skupin, pripravljeni izvajati akcije, ki izhajajo iz opredeljene ciljev tistih, ki jih želijo doseči. Še največkrat pa se človeštvo zapleta v medsebojno uničevanje zaradi prisile in grožnje oblasti, ki obvladuje posamezne skupine, skupnosti, narode oziroma državo. Od tod seveda tudi vojaško pravo in sploh regulacija vojaške obveznosti, ki jo vedno navdihujejo poleg militaristične naravnosti še patriotizem, različna ideološkost, pa nacionalizem, če ne kar šovinizem, rasizem in različni drugi vzgibi, ki dobe svojo legitimnost, vsakokratno podporo in sprejemanje v množicah enako ali vsaj podobno mislečih in čutečih. Tudi iz teh razlogov je pomembno vprašanje, kakšna je sploh struktura dominacije nad ljudmi, da le-ti ne le soglašajo, marveč tudi služijo namenom agresije, kot so različni vojni, politični, ideološki, rasistični, nacionalistični in še kakšni drugi intervencionizmi ali protiintervencionizmi. Toda že od nekdaj si vsaka oblast lasti pravico do sile in znano je, »da je pravica brez sile nemočna, sila brez pravice pa tiranija«. Ali je zato v vojnih razmerah toliko tiranije, življenje nasploh brutalizirano in z njim ravnanje z nasprotnikom?

Za vojno ter institucionalizirano nasilje so značilni poveljevanje, ukazovanje in zahtevanje poslušnosti na eni strani in podredljivost, ubo-

⁷ Bakotič, s. 1262.

⁸ Glej tudi, Lopez Rey, s. 18.

ganje ter delovanje po napotilih, če ne kar po vojaških pravilih oziroma taktikah in strategijah, po drugi. To gotovo pomeni **izredno zoževanje posameznikove svobode** in omejevanje na optimaliziran način doseganja koristi, ki služijo poslednjemu cilju — to je zmagati. Zmagati pa pomeni uničiti ali vsaj onesposobiti nasprotnika in temu namenu so podvržena tudi vsa sredstva. Če kje, potem v vojni, oboroženih spopadih in podobnih dogodkih, **cilji vedno opravičujejo sredstvo**. Zato nastaja tudi toliko kršitev mednarodnih dogovorov, ki zadevajo humanizacijo nasilja nad ljudmi, ki ga zlasti države izvajajo druga nad drugo ali druga zoper drugo.

Vojne razmere so vedno ne le priložnost, marveč največkrat tudi zahtevajo vzajemno delovanje organiziranih skupin, skupno solidarnost, pripadnost in lojalnost in skupinsko identifikacijo.⁹ Zato je pojasnjevanje simboličnega interakcionizma pri tem gotovo na preizkušnji, kljub največkrat prisilnemu delovanju ljudi med seboj, ki jih je strah napetosti, trpljenja in se že zaradi tega zblizujejo in sodelujejo drug z drugim na svoji strani. Kajti, nihče ne ve, koliko časa bo še živel in negotovost glede tega je gotovo motiv, da si ljudje med seboj pomagajo, se vzorujejo (tudi v slabem), verujejo v pomoč drugih, zlasti zaradi ogrožanja, ki prihaja od nasprotnika.

Ko so posamezniki ali skupine potisnjeni v vojno ogroženost (če se strinjajo ali ne, hočejo ali ne), začenjajo dobivati ali sprejemati iste oziroma podobne interese, iste cilje, podobne motivacije in največkrat živijo v podobnih razmerah in celo v istih nevarnostih. Ker si sami večinoma ne morejo pomagati, saj so težave, ki prihajajo nadnje globalne, strukturalne in masovne, jim je dobrodošlo vsako vodstvo, ki jim nudi neke rešitve, jih organizira ali vodi. In zato tudi od tod prihaja in se ustvarja skupinski pritisk za poslušnost, ubogljivost, podredljivost in vse ostalo, kar omogoča **dominacijo nad ljudmi, manipulacijo z njimi in sploh discipliniranje** — posamično in masovno, ki ima v vojnem času na voljo tudi sredstva iztrebljanja upornih, pobeglih, prebeglih, ujetih, sumljivih in sploh izdajalcev. Galbraith¹⁰ pravi: »Kadarkoli gre za vojno, je vedno posebno važen mit: ljudem je treba dati primerno in dovolj vzvišeno pobudo za ubijanje drugih in pristajanje, da bi bili ubiti; ni lepšega pogubljenja od tistega, ki služi

temu, da bi se zavarovali ali povečali bogastvo, moč in privilegiji nekoga drugega, kar je bil že stoletja najpogostejši vzrok vojn.«

Oblast in moč torej delujeta na skupinsko oziroma masovno poslušnost in disciplino, ki ju podpirajo razkazovanje opremljenosti z orožjem, paradiranje, ideologizacija in politizacija vojne, pravo vojne in seveda razpoložljiva materialna sredstva. Oblast in moč nad ljudmi vplivata na ljudi, da sprejemajo slabo ravnanje, telesno izčrpavanje ujetnikov, jemanje talcev, spolno zlorabljanje, uničevanje premoženja, nečloveško kaznovanje, izganjanje prebivalstva itd., kot nekaj razumljivega in potrebnega, morada storjenega tudi v obrambo njih samih.

Sprememba morale in vrednot tudi neuniformiranega prebivalstva ne izhaja le iz vojnih razmer ali situacij nasilja in nevarnosti, varstva in obrambe, marveč tudi zaradi vplivanja mehanizmov moči in oblasti.

5. Manipuliranje z ljudmi

Vojne razmere so vedno tudi takšno stanje, v katerem se z ljudmi manipulira, vpliva na njihova čustva, si jih pridobiva, razkazuje ustrezne zglede, jih navdušuje, kot po drugi strani nekatere odklanja ali zavrača, predvsem zaradi tega, da bi ljudje vedeli, kaj ni zaželeno, primerno in ustrezno. Oboroženi spopadi hkrati zahtevajo oblikovanje nekakšne »masovne psihologije«¹¹ za obdržanje množic na ravni, ki jo zahteva položaj, ne glede na to, kakšen je — ugoden ali neugoden. Iz tega lahko izhaja tudi **masovno kriminogeno delovanje na ljudi**, uporabno za najrazličnejša dejanja, ki se jih večina posameznikov sama zase ali v drugačnih razmerah sploh ne bi lotevala in niti pomislila ne bi nanje. Tako pa v položajih, v katere so potisnjeni, slede impulzom, ki prihajajo ne le od razmer samih, marveč predvsem od tistih, ki prevzemajo odgovornost za družbene procese, v katerih nastajajo oboroženi spopadi, uničevanje in sploh nasilje katerekoli človeške skupine nad drugo, ki je tako prisiljena, da se brani.

Manipuliranje ljudi izhaja torej iz nekakšne **psihične epidemije**, ustvarjene v posebnih razmerah, v katerih velike množice ljudi čutijo, da morajo nekaj storiti za svoje varstvo. Ni toliko pomembno, ali je nevarnost za vse resnična ali navidezna ali lažno ustvarjena zaradi manipulacije tako na eni kot na drugi strani, važno je,

⁹ Glej tudi Jäger, s. 28.

¹⁰ Galbraith, J. K. v navedbi Ivanović, s. 13.

¹¹ Tudi v Jäger, s. 137.

da gre za masovno prestrašenost, v kateri dosti ljudi, tudi pod vplivom drugih, deluje iracionalno, panično, pristransko, prestrašeno, demonstrativno ali kako drugače, saj navsezadnje tudi s tem izražajo svojo pripadnost, poglede in pripravljenost ne ostati »križem rok«.

Ne glede na to, kakšni so morebiti individualni motivi, manipuliranje z ljudmi vedno računata s skupinskim delovanjem in vplivanjem, (vojno) propagando, antipsihološko vojno in raznovrstnim sprevračanjem dejstev, ki v skupinski dinamiki ustvarjajo posledice na določeno konformno vedenje, potrebno za kakršenkoli totalitarizem. Vojne razmere in (oboroženi) spopadi pa vedno potrebujejo nekakšno poenotenost, vodenje in hierarhizacijo delovanja nad ljudmi, kajti položaj največkrat ne dopušča raznovrstnosti reagiranja in disperzije v javnem mnenju. Kajti poleg manipuliranja z ljudmi hkrati nastajajo tudi procesi militarizacije in politizacije konfliktov, socializacije težav in stisk ter motivacije žrtvovanja za cilje, ki jih katerakoli stran želi doseči. Od tod tudi različni nameni s prikazovanjem lastnih in nasprotnikovih težav, porazov, pomanjkljivosti, kot svojih in tujih uspehov, prednosti in pridobitev. Tako dobro kot zlo se uporabljata lahko za oboje, odvisno čemu v danem trenutku bolj koristita, ali lastnemu ponosu in hrabrosti ali vzbujanju strahu in sovraštva. Ker so navadno tudi informacije o pomembnih vprašanih nadzorovane in v celoti dostopne le elitam, kolikor so marsikdaj sploh blokirane ali nedostopne, tudi ta okoliščina omogoča manipuliranje z ljudmi, ki v nevarnosti tudi sami raje in prej sprejemajo tisto, kar želijo slišati, kolikor pogosto sploh ne žive v razmerah, ko morejo tudi sicer razkazovati svojo lojalnost in solidarnost, včasih tudi pod pritiski.

Manipuliranje z ljudmi vedno omejuje svobodo misli, vesti, odgovornost in celo krivdo. Če ne bi bilo manipuliranja in dominacije nad ljudmi v spopadnih razmerah, nikoli ne bi bilo toliko neprijetnih in grozljivih posledic. Manipuliranje in dominacija pa se tudi hierarhizirata, kajti velikim in glavnim manipulatorjem pomagajo množice malih, ki ne ostajajo zgolj pri manipuliranju, ampak to možnost pogosto tudi izrabljajo za svoj prid, za različne odklonske namene, za povzpetništvo, za svojo moč itd. In bolj ko so ljudje zmanipulirani, bolj ko se morajo ravnati po klišejih in geslih, bolj podlegajo (ideološko) mentalnemu nasilju, bolj so

podredljivi (od tod tudi t. i. crime of menticide), prej pristajajo na omejevanja in nadzorovanja različnih vrst, ilegalno represijo, razne konfrontacije, skupinski konformizem in sprejemanje dolžnosti, raje skušajo doseči zastavljene cilje in sebe prej žrtvujejo za namene, ki so prednje postavljeni, saj navsezadnje sprejemajo najrazličnejše indoktrinacije, ki so pogojevane z ideologizacijo zavesti, čestokrat vsiljevane tudi z javnimi obredi in avtoritarno politično ideološkostjo.

Manipuliranje z ljudmi prav tako temelji na kontroli mišljenja (killing the mind), nasilnem prepričevanju, vsiljevanju kolektivne sovražnosti in zakonitem maščevanju in povračilu. Iz tega izhaja delitev ljudi na mi in oni (vi), ki ustvarja doslednost v pripadnosti in solidarnosti, zaradi katerih v psihologiji množic nastaja hipnotična sugestivnost, toliko potrebna za obdržanje ljudi na liniji in izločanje tistih iz nje, ki mislijo drugače. Zato v razmerah manipuliranja z ljudmi nastaja vedno dosti mišljenjskega in duhovnega terorja, nadzorovanja misli in ustreznih situacij, v katerih je pomembnejše, kaj kdo misli in govori in dosti manj, kaj dela. In kot je zapisal Supek¹² »v svetih prevarah je lahko izredna moč«.

6. »Moralna« vojne in oboroženih spopadov

Za razmere sovraštva, uničevanja in nečlovečnosti je značilna **moralna erozija**. Moralna erozija, zaradi katere včerajšnje norme ne veljajo več, ko sta varnost in svoboda ogroženi, ko pravo izgublja svoj pomen, ko se množica pomembnih vprašanj rešuje docela neobremenjeno s pravnim formalizmom, da ne omenjamo še drugih pojavov, spodbujevanih z ustreznimi interesi, ki nastajajo zaradi kulta orožja in agresije sploh in ustvarjajo možnosti ne le za militarizacijo duha, marveč tudi za oblikovanje in navdihovanje ravnanja ljudi, da so motivirani prizadevati si za doseganje prav določenih širših strateških ciljev.

Zaradi čestokrat domnevnih vojnih potreb so ljudje pripravljene početi nečloveško nemoralna dejanja, ustvarjati izredne strahote tolikšne razsežnosti, da se je vredno spraševati, kje so sploh meje vojne morale, kolikor pri uničevanju človeštva sploh lahko še pomislimo na moralo. Moralo seveda izključno in v toliko, kolikor vlada vina vojske in omejevanje vojnega nasilja z

¹² Supek, s. 49.

mednarodnim pravom vzpostavljata neke ločnice, po katerih je neko uničevanje še dopustno in od kod naprej to ni več. Od tod seveda pomembno vprašanje, kakšne so zato vojne vrednote in kaj je v vojni še normalno ter kdo in zakaj postavlja razmejitve in seveda, kaj početi s kršitelji ter kako jih v razmerah masovne psihologije vojne in oboroženih spopadov obravnavati ter kdo naj to počne? To gotovo niso samo moralna vprašanja. In človeštvo ni dosti napredovalo v socializaciji vojnih vrednot, kljub nekaterim, sicer redkim eksemplaričnim reagiranjem na uničevanje človeštva.

Zato je vojna morala, kakršna pač je, odvisna od narave konfliktov in strani v spopadu ter mnogih drugih okoliščin. Tudi zaradi ljudi v njih ustvarja skupinsko moč, pritisk na poslušnost in izvrševanje povelj oziroma ravnanje v okviru povelj, deluje na skupinsko kohezijo in zaradi te oblikuje čustveno odvisnost posameznika od njegovih skupin ter s tem v zvezi solidarnost, pripadnost in lojalnost in ne nazadnje tudi skupinsko ter individualno (vojno) deviantnost. Le-ta pa se težko meri in primerja z mirnodobskimi izhodišči, kaj je prav in kaj ni, kajti vojno nasilje, kakršnekoli vrste, je vedno nečlovečnost do človeka in predvsem nečlovečnost navadnih, v glavnem malih ljudi, ki pogosto tudi radi postajajo veliki, čislani, odlikovani, napredovani in še kaj. Vojna je torej hkrati tudi možnost za promocijo, priložnost za povzpetništvo, kolikor ne celo ugodnost za pridobitništvo, četudi s čisto preprostim kriminalom iz koristoljubja. Le-to pa se v vojni dojema kot plen že od nekdanj in plenjenje ter zaslužnjevanje in jemanje ljudi (žensk) so bili že iz pradavnine vedno nagrada (zmagovalcem) za prestano zlo in prizadejane rane.

Vojna morala, militarizacija duha, splošna alienacija na eni strani ter socializacija z nevarnostjo, discipliniranje z zahtevami, potreba po onemogočanju nasprotnika zaradi uresničevanja ciljev po drugi, ustvarja tudi razmere za individualno in skupinsko, socialno in sploh psihopatologijo različnih oblik, pri katerih mit vojne opravičuje pretežno vse. Od tod na jugoslovanskih tleh takšno (vojno) nasilje in destrukcije, pri čemer bo kdaj kasneje težko razmejevati intelektualno-materialno odgovornost od neposredne individualno-izvršitvene, kljub vsem normam, ki jih zlasti vsebujeta poglavja zoper človečnost in mednarodno pravo, poleg drugih določb, ki kakorkoli urejajo in sankcio-

nirajo odnose med ljudmi, ki pomenijo kršitve vojnih vrednot.

Napotila za vojaški kriminal so vsebovana že v sami scifikaciji vojne, izvajanja pa izhajajo iz ustreznih strategij in taktik, po katerih se je treba ravnati. Ali ni zato že v samem izhodišču človeštvu dano opravičilo za medsebojno uničevanje in kriminal neslutnih razsežnosti, zaradi česar se mednarodne konvencije in dogovori kažejo kot hipokrizija, ker se nihče ne ravna po njih? Če pa pride do »polaganja računov«, pa se zmagovalci vedno izognejo odgovornosti. Odgovornost velja zato za premaganca, ki se ga morda daje za negativen zgled, nevreden posnemanja, tudi zmagovalcem. Le-tem zgodovina pogosto odpušča zaradi uspehov, ki so jih dosegli, največkrat čisto v depersonaliziranih razmerjih s sovražnikom, kajti velika količina ravnanj in dosti vojaških pozicij je takšnih, da akter sploh ne vidi žrtve, njenega raztelesenja, krvi in umiranja. Takšna depersonalizirana dogajanja sploh ne ustvarjajo občutkov krivde, kajti storilec in žrtev sta si pogosto daleč vsak-sebi in si ne zreta iz oči v oči, kot je to pri mnogih drugih pojavih, ki neredko še dolgo puščajo travmatične posledice na udeležence (npr. vietnamski sindrom).

7. Psihološko nasilje in »tehnike nevtralizacije«

V vojnih razmerah in oboroženih spopadih vsaka stran uporablja poleg psihološke vojne, zlasti sebi primerno propagando, ki z različnimi psihostrategijami, včasih celo v mirnem času, npr. v specialni vojni, deluje na ljudi, da sledijo zahtevam, ki jih postavlja vsakokratni položaj. Včasih manipuliranje z obvestili, ki delujejo na ljudi tako, da bi lahko rekli, da gre za vojno hujskaštvo, seže tako daleč in dosega takšne razsežnosti, da dobi sugestija izredno moč in oblikuje skupinsko narcisoidnost. V takem stanju je dosti lažje upravljati z ljudmi, jih voditi in celo žrtvovati njihova življenja, ker ne ravnajo več po svoji presoji, marveč se predvsem prepuščajo drugim. Zato bi za marsikatero dogodke, položaje in razmere lahko rekli, da ljudje v njih ne ravnajo smiselno oziroma razumsko in prav zaradi tega je »neumnost strašna moč«, ki se uporablja tudi za vojno, proti bivšim prijateljem, sosedom, znancem in sodelavcem.

In kolikor imajo posamezne ideologije, zlasti v vojni, izredno integrativno moč, so po drugi strani toliko bolj konfliktna, kolikor bolj pred-

stavlja nasprotujoče si interese, ne glede na to, ali so nacionalni, verski, razredni in še kakšni drugi. Zlasti nacionalni interesi so se v Jugoslaviji pokazali kot »izredna moč« za razpad države in razlog za spopade med narodi, v katerih brez sramu prihaja do kršitev sklenjenih premirij, pokoljev civilnega prebivalstva in požiganja celih vasi, kar je pripeljalo do migracij sto tisočev ljudi, med njimi predvsem žensk, otrok in starcev, torej predvsem nemočnih in nezaščitenih, ki si želijo ohraniti zgolj golo življenje.

Že s samo strategijo uničevanja, napadanja ciljev in sejanja strahu se je računalo s prese-ljevanjem prebivalstva zaradi ustvarjanja »čistosti« posameznih območij, ki bi si jih kasneje lahko lastila vsaka od nasprotnih strani. Povzročanje strahu in napetosti, življenjske nevarnosti in brezizhodnosti pa sodi v **psihološko vojno**, ki jo v jugoslovanskih razmerah uporabljajo do skrajnosti in brezobzirno ter mimo vseh mednarodnih pravil za omejevanje nečlovečnosti v vojnih razmerah in spopadih.

Propagandno nasilje, psihološka vojna, vojna propaganda, vojno hujskaštvo, netenje narodnostnih sporov in njihova politizacija pa delujejo na **indoktrinacijo »vrednot«**, ki se ponujajo ljudem na katerikoli strani zato, da so se pripravljene žrtvovati za stvar, ki je navadno še cilj prihodnosti. Ta pa tako ali drugače sodi v politične ali vojaške strategije katerekoli strani, s katerimi se skuša dosežati skupinske ali skupne učinke, ustvarjati predsodke in tipiziranje (četnik, ustaš, odpadnik, plačanec itd.), tja do varanja ljudi zaradi ustvarjanja vtisov verjetnosti posameznih propagandnih sporočil. V propagandno in psihološko vojno gotovo sodijo tudi **tehnike nevtralizacije**, ki so pogosto celo vsebina **političnih gesel**. Posredujejo jih režimska javna občila in sploh ustrezni mehanizmi katerekoli strani v konfliktu, ki žele povzdigovati sebe in razvrednotiti nasprotnika. Tehnike nevtralizacije, ki so v kriminologiji znane že iz teorije Sykesa in Matze, prihajajo v poštev tudi za vojne razmere, oborožene spopade in katerekoli konflikte, v katerih vpleteni skušajo ohranjati podobo o sebi in poniževati sovražnika v očeh svojih pripadnikov, morda tudi za vzdrževanje pričakovane ravni pripravljenosti duha in motiviranosti za spopadanje.

Mehanizme nevtralizacije v vojnih razmerah je gotovo doslej najbolje opredelil H. Jäger,¹³

¹³ Jäger, s. 187—209, glej tudi Fishman G., s. 110—111.

ki pri tem upošteva: izvenpravne norme in vrednote, afektivne skupinske okvire, dehumanizacijo žrtev, politično usmeritev, desenzibilizacijske procese, razbremenitev odgovornosti, dejavnike dekriminalizacije svojih ravnanj, anomičnost družbenoprostorske oddaljenosti in še kaj. Ali drugače: nasprotnika se sme uničiti, ker je nasprotnik, nasprotnik je zato, ker ni takšen, kot je stran, ki je z njim v spopadu; ker ni takšen, ni treba občutiti krivde za njegovo uničevanje; ker je v vojni vse dopustno (!) gre za praktično dekriminalizacijo vsega, kar je sicer protipravno. In žrtve na tej strani so vsaj toliko vredne, kot tisti, ki so uničeni na oni drugi. In če jih je na tej strani več, naj jih utrpi tudi druga. Bolečine in trpljenje na tej strani je treba plačati s prizadajanjem še večjih bolečin in trpljenja na drugi.

Skratka, **ustvarjanje gorja je mogoče opraviti na katerikoli strani v konflikt vpletenih nasprotnikov**. To pa je pomembno za nastajanje vojnega kriminala in ustvarjanje ter oblikovanje vojnih hudodelcev, hkrati ko dehumanizacija žrtev nasprotnika humanizira storilce druge strani, kar se je doslej že neštetokrat pokazalo v zgodovini vojn.

8. Vojna »hudodelstva« in njihovi storilci

Za vojnimi strahotami in hudodelstvi vedno stoje bodisi posamezniki bodisi cele skupine ali elite (politične, vojaške, ideološke, nacionalistične, tja do »osvoboditeljskih« itd.), ki sicer največkrat niso neposredni storilci kriminala, marveč so povzročitelji nastalih razmer ali dajalci ukazov, iz katerih izhajajo kršitve — ne nazadnje tudi mednarodnega prava. Mednje gotovo sodijo politiki, generali, režimski (tudi militaristični) vojaški tehnokrati in najrazličnejši mogočniki, ki neredko nosijo odgovornost za kolektivno zločinstvo, ne glede kako, tudi kot morebitni zmagovalci (ali poraženci), gledajo na **masovno ubijanje in uničevanje brez neposredne udeležbe in brez občutkov krivde**. Tudi od tod, zlasti za kriminologijo in druge discipline, ki se ukvarjajo z ljudmi, nastaja vprašanje, kakšna je osebnost vplivnežev, ki prihajajo v središče etiološke problematike vojne, ki so neredko tudi njeni snovalci, napeljevalci, navdihovalci — ne glede na to, kako so bili kakorkoli motivirani, da so ustvarili, pospeševali, spodbujali, vodili ali še kako drugače delovali na prelivanje krvi in povzročanje bolečin ter trpljenja. V zgodovini

se je večkrat pokazalo, da so karizmatični vodje, diktatorji in podobne osebnosti ključne figure za spopade in pogubljenja izjemno velikega števila ljudi. Neredko so bili za časa svojega življenja idoli in junaki, kasneje pa so se v očeh ljudi spremenili v diktatorje in osebnosti, ki jih je najbolje čimprej pozabiti, čeprav se bo zgodovinski spomin nanje za vedno ohranil kot na nosilce zla in v opomin človeštvu.

Tisti, na visokih položajih, imajo privilegirane pozicije ne le za ukazovanje kdaj, kako, kje in zoper koga uporabiti orožje za masovno uničevanje, iztrebljanje in nasilje, marveč tudi za izogibanje odgovornosti, izmikanje in prelaganje na druge, zlasti nižje od njih, ki se dosti bolj vpletajo v konfliktnost, neposredno izvršujejo in vodijo, nadzorujejo, poročajo in sprejemajo navodila ter jih dajejo drugim. Ne glede na to, da so neposredni izvajalci predvsem spodaj na hierarhični lestvici uničevalnega stroja, pa je za vse, tako za tiste spodaj, zgoraj in na sredi pomembno, da nikomur nikoli ni mogoče očitati, da delajo samo v svojem interesu in za svojo korist, marveč za neko skupnost, za neko politiko, ideologijo ali idejo ipd. Večina med njimi pogosto do zadnjega ostaja prepričana v pravičnost uničevanja nasprotnika in upravičenost prizadajanja trpljenja in bolečin ter celo v častnost svoje vloge, ki jo ima pri tem. To izhaja tudi iz odlikovanj, napredovanj, prevzemanja odgovornejših nalog itd. Hkrati pa nikoli ne gre prezreti, da spreminjanje političnih razmer, ki jih prinašajo vojne in oboroženi spopadi, ustvarjajo katerokoli ravnanje (tudi kriminalno) v marsičem manj nevarno, kolikor ne celo zaželeno, pričakovano ali opravičljivo.

V preteklosti so zmagovalci sodili vojnim zločincem, redkeje pa se dogaja, da »domači« kaznujejo svoja vojna hudodelstva, ki so jih posamezniki storili zoper nasprotnika. Še redkeje se uresničuje načelo, ki je znano že od Huga Crotiusa (1583—1645), »aut dedere aut punire«¹⁴ ali izročiti ali kaznovati krivce na zahtevo nasprotne strani. Zato je gotovo tovrstna problematika na jugoslovanskih tleh zanimivo mednarodno pravno vprašanje. Lahko se bo zgodilo, da bodo glavni nosilci jugoslovanskega genocida, biocida, ekocida, etnocida in še česa ostali nedotaknjeni vsak v svojem »zavetju«. Kakšna hipokrizija človeštva in pravosodja sploh, ko preganja in

sodi male tatiče in goljufe, jim jemlje svobodo ter onemogoča nadaljevanje kriminalne kariere, hudodelstva globalnih razsežnosti pa skriva za političnost in jih spet pozablja zaradi neke politike, morda v kakšnem oziru tudi zato, da bi v politiki lahko rekli »živeti in dati drugim, da žive.«

Izročanje in kaznovanje storilcev dejanj vojnega kriminala in kršitev mednarodnega prava je gotovo eno izmed pomembnih vprašanj gledanja človeštva na vojno in oborožene spopade, mednarodni terorizem, genocid in druge oblike »nehumanega« prizadejanja bolečin in trpljenja. Prizadete strani za nasprotnike zahtevajo sojenje zločincev, pa tudi mednarodna (politična) javnost (kolikor to seveda ne zadeva njene interese) se z večjo naklonjenostjo nagiba k izvrševanju kazni hudodelcev, čeprav prihaja do opozoril, zlasti za jugoslovanske razmere, da ni pričakovati spektakularnega sodnega procesiranja.¹⁵ To še zlasti velja za razmere, v katerih obe strani prevzemata odgovornost in na temelju recipročnosti puščata drugo pri miru, kar je gotovo nekakšen »gentlemen's agreement«, toda škoda na ljudeh in imetju se ne bo dalo popraviti brez nečloveškega truda in bivanja v vnaprej predvidenem zaostajanju za drugimi narodi, ki imajo pametnejše voditelje, ki so sposobni voditi družbo brez uničevanja. Zato bi tudi tu lahko rekli: »vsak narod ima takšno vodstvo, kakršnega zasluži.«

Sklep

Vojna, oboroženi spopadi, terorizem in drugi podobni pojavi organiziranega, institucionaliziranega in v marsikaterem primeru tudi masovnega nasilja nad ljudmi so gotovo izziv kriminologiji in kriminologom. Le-ti naj bi zastavljali svoje znanje in vlagali svoje prispevke v dojetanje, pojasnjevanje in vrednostno ocenjevanje tega zla, ki je neprimerljivo s katerikoli drugim zlom, povzročenim s prizadajanjem trpljenja in bolečin ljudem od ljudi. Toda kriminologijo, kot prenekatero druge discipline, je doslej v zadnjih letih privlačeval predvsem terorizem in morebiti še diskriminacija, medtem ko je »vojno« docela prezrla, morda tudi zaradi tega, ker večina kriminologov nikoli ni živela v razmerah, ki bi jih silile v to, da bi razmišljali o tem deviantnem pojavu, čeprav človeštvo v svoji zgodovini nikoli ni živelo v miru, marveč

¹⁴ Palmer Bruce: Codification of terrorism as an international crime, v Bassiouni: International Terrorism and Political Crimes, s. 507.

¹⁵ Glej npr. Josipović, s. 1300.

se je zaradi najrazličnejših koristi ter interesov nenehno uničevalo in iztrebljalo.

Ker pa je vojna navadno medsebojno ogrožanje ljudi, ki se sploh ne poznajo, uničevanje na razdaljo, povzročanje strahot in težav nasprotniku zaradi nekih vzvišenih ciljev, kjer se zlo vrača s še večjim zlom, se zdi, kot da je to dogajanje povsem opravičljivo, in kot da gre v nekem smislu za kriminal, brez žrtev (victimless crime), in tudi brez storilcev. In ker se vojne in z njo nacionalni, verski, gospodarski in drugi spopadi še politizirajo, s tem pa tudi kriminologija in z njo vred družboslovci, sploh ni želja po razglabljanju, proučevanju in raziskovanju vojn, kot družbeni deviantnosti in priložnosti za kriminal neslutnih razsežnosti z najbolj nepredvidljivimi posledicami, ki jih ne ustvarja nobena druga deviantnost. **Znanstveno zanimanje za to »violentologijo« ni v ustreznem razmerju z nobenim drugim področjem v kriminologiji** in ob površnem gledanju na kriminološko problematiziranje vojne lahko ugotovimo, da je samo kriminal v samopostrežnih prodajalnah v preteklosti stokrat bolj pritegoval kriminološko pozornost kot vojne in oboroženi spopadi z vsemi njihovimi nečlovečno škodljivimi posledicami. Kriminološka znanost je torej vojno povsem zanemarila — le redki pisci govore o tej obliki nasilja in ga žele obravnavati, toda prenekateri med njimi jo gledajo predvsem iz zornega kota svoje pripadnosti. In le pri nasprotniku iščejo deviacije, kršitve mednarodnih norm in pravil vojne, jih obsojajo in skratka obravnavajo iracionalno, pristransko ter z vnaprejšnjo opredeljenostjo, kolikor ne celo sovražno. **Vrednostno orientacijo določajo predvsem politika in čustva**, ne pa znanstvena indiferentnost ter distanca. To še zlasti velja za stanje v naših razmerah.

Tudi zaradi pomanjkanja pravih in resničnih informacij je kriminologiji težko ustrezno obravnavati razgrete vojne razmere in jih teoretično etiološko ali kako drugače problematizirati.

Politične težave kateregakoli družboslovnega raziskovanja pa odpravlja le čas in vedno je **lažje raziskovati preteklost kot pa sedanost**, v kateri živimo. Vsaka vojna ustvarja nešteto skrivnosti, ki niso nepomembne ne za njen nastanek in ne za njen izid. Celo nove smeri v kriminologiji, ki uvajajo drugačne načine mišljenja, s svojimi pogledi na družbo, mehanizme nadzorstva, storilce in ravnanje z njimi, predvsem z nenasilnimi sredstvi in metodami kot je npr. »mirotvorna kriminologija«,¹⁶ sploh ne omenjajo vojne, čeprav skušajo čimbolj odpraviti kakršnokoli grobost nad človekom in čeprav je storilec kaznivega dejanja.

Ali gre pri tem za **neobčutljivost pri rabi sile v mednarodnih, medetničnih in drugih odnosih**, za splošno nezanimanje za kriminološko raziskovanje miru in konfliktov, za spregledovanje militarizacije človeštva, za spolitiziranost in poslušnost v raziskovanju, za strah pred monopolum fizične sile oblastnikov, za neustrezno dožemanje psihološke, sociološke, psihopatološke, sociopolitične in druge etiologije vojne in še kaj — je težko reči. Gotovo pa je čudno, da **masovna brutalizacija družbenih razmerij privlači tako malo pozornosti v disciplini**, ki se ukvarja predvsem s »temno platjo« človeškega življenja. Zato bo morala kriminologija 21. stoletja, zlasti pri nas in še posebej pri nas in naših sosedih, vojno in vse, kar je v zvezi z njo deviantnega, previdno, nepristransko in večrazsežnostno tematizirati, če ne bo želela postati politična kriminologija. Kajti posamezniki se že pojavljajo na tem prizorišču in skušajo nevtralizirati tisto, kar za sebe raznevtralizirajo tisti na drugi strani. To pa gotovo kaže, kako je tudi »družboslovnega znanost« lahko pristranska in nepravilna, če se vprega v voz »politike trenutka«.

¹⁶ Glej npr. Pepinsky H./Quinney R., ed.: *Criminology as Peacemaking*.

Rokopis končan 17. aprila 1992.

LITERATURA

1. Babović, B.: Međunarodni terorizam i INTERPOL. *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, Beograd 34 (1987) 3, s. 452—482.
2. Bačić, F.: Kriminalnopolitički i pravnodržavni pristup uređenju krivičnih djela protiv države. *Naša zakonitost*, Zagreb 40 (1986) 5, s. 737—752.
3. Bassiouni, C.: The political offense exception in extradition law and practice. V: *International terrorism and political crimes*. Springfield, Thomas, s. 398—506.
4. Bavcon, L. (et al.): *Kazenskopravno varstvo države in njene družbene ureditve*. Zagreb, Globus 1987, 284 s.
5. Baxter, R. R.: The Geneva conventions of 1949 and wars of national liberation. V: *International terrorism and political crimes* (ed. C. Bassiouni). Springfield, Thomas 1975, s. 120—132.
6. Brownmiller, S.: *Against our will*. New York, Simon and Schuster 1969, 472 s.
7. Clinard, M.; Quinney, R.: *Criminal behavior systems: a typology*. New York, Holt/Reinhart/Winston 1967, s. 177—246.
8. Cohen, S.: Politics and crime in Israel: reactions from the home front. *Social justice*, San Francisco 17 (1990) 1, s. 5—24.
9. Cormier, B.: Mass murder, multicide, and collective crime: the doers and the victims. *Victimology*. Vol. 4. Lexington, Heath 1973, s. 71—90.
10. Mushanga, T.: Children as victims of civil war: the case of Uganda. *International conference on »Normal living and social emergence during adolescence — an intercultural comparison«*. Courmayeur, Italy, June 23—25 1989.
11. Degan, V. D.: Običajno međunarodno ratno pravo. *Zakonitost*, Zagreb 45 (1991) 11—12, s. 1264—1285.
12. Despot, M.: Međunarodno humanitarno pravo i djeca u ratu. *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, Beograd 34 (1987) 1—2, s. 103—114.
13. Draft additional protocol to the Geneva conventions of August 12, 1949, and relating to the protection of victims of noninternational armed conflicts. V: *International terrorism and political crimes* (ed. C. Bassiouni). Springfield, Thomas 1975, s. 209—212.
14. *European convention on the non-applicability of statutory limitation to crimes against humanity and war crimes*. Strasbourg, Council of Europe 1974, 9 s.
15. Falk, R.: Militarizacija i ljudska prava u trećem svijetu. *Gledišta*, Beograd 22 (1981) 11—12, s. 89—97.
16. Fishman, G.: Criminological aspects of international terrorism: the dynamics of the Palestinian movement. V: *Crime and delinquency: dimensions of deviance* / (ed. M. Riedel, T. P. Thornberry). New York, Praeger 1974, s. 103—113.
17. Fong, M.; Johnson, L. O.: The eugenics movement: some insight into the institutionalization of racism. *Issues in criminology*, Berkeley 9 (1974) 2, s. 89—115.
18. Georges-Abeyie, D.: Terrorism and the liberal state: a reasonable response. *Police studies*, New York 4 (1981) 3, s. 34—53.
19. Geršak, T.: Vojni zločinci naj odgovarjajo. *Naši razgledi*, Ljubljana 41 (1992) 6, s. 177—179.
20. Greider, W.: The point where war becomes murder. V: *Crime and justice 1970—1971* / ed. J. Susman. New York, AMS press 1972, s. 94 do 112.
21. Harvard research draft convention on piracy. V: *International criminal law*. London, Sweet & Maxwell 1965, s. 209—214.
22. Ibrahimpašić, B.: *Politički delikt*. Sarajevo, Veselin Masleša 1963, 282 s.
23. Isaković, Z.: Propaganda u ratu. *Forum*, Beograd 6 (1991) 9—10, s. 3—12.
24. Ivanović, M.: Psihologija oružja — moć i nemogućnost vlastodržaca. *Forum*, Beograd 6 (1991) 9 do 10, s. 13—16.
25. Jäger, H.: *Makrokriminalität*. Frankfurt am Main, Suhrkamp 1989, 216 s.
26. Janković, B.: Aparthajd i genocid. *Arhiv za pravne i društvene nauke*, Beograd 71 (1985) 4, s. 603—621.
27. Josipović, I.: Marginalije povodom mogućeg procesuiranja ratnih zločina počinjenih u ratu u Hrvatskoj. *Zakonitost*, Zagreb 45 (1991) 11 do 12, s. 1294—1303.
28. Kokolj, M.: Novine u sistematici i strukturi grupe krivičnih djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava krivičnog zakona SFRJ. 13. maj, Beograd 32 (1979) 3, s. 54—62.
29. Lopez-Rey, M.: Crime and human rights. *Federal Probation*, Washington 42 (1978) 1, s. 10—15.
30. Lopez-Rey, M.: Criminological manifesto. *Federal Probation*, Washington 39 (1975) 3, s. 18—22.
31. Luković, V.: Međunarodni terorizam — izraz političke borbe. *Pregled*, Sarajevo 71 (1981) 3, s. 323—336.
32. Muhić, F.: Rasizam i autoritarni politički režimi XX. stoljeća. *Pregled*, Sarajevo 62 (1972) 5, s. 663—672.
33. Nagel, W. H.: Structural victimisation. *International journal of criminology and penology*, London 2 (1974) 2, s. 99—132.
34. Novoselec, P.: Krivičnopravni aspekti rata u Hrvatskoj. *Zakonitost*, Zagreb 45 (1991) 11—12, s. 1286—1293.
35. Obradović, K.: Pribegavanje represalijama u ratu u svetlosti savremenog prava oružanih sukoba. *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, Beograd 34 (1987) 1—2, s. 90—102.
36. Obrenović, M.: Rešavanje međunarodnih sporova silom i pitanje genocida. *Pregled*, Sarajevo 72 (1982) 7—8, s. 849—857.
37. Political terrorism in the 1980s. *Reporter*, Woden 4 (1983) 3, s. 3—6.
38. Popović, M.: Neumna zgodovina: žargon obdobja oz. o tem, ali je bilo jugoslovansko leto 1991 res neizbežno. *Naši razgledi*, Ljubljana 40 (1991) 24, s. 722.
39. Pospisil-Završki, K.: »Quo vadis — victimologija?«: o viktinologiji kritički. *Socijalna psihijatrija*, Zagreb 14 (1986) 2, s. 131—142.
40. Randle, M.: Militarizam i represija. *Gledišta*, Beograd 22 (1981) 11—12, s. 76—84.
41. Sheley, J.: *Criminology*. Belmont, Wadsworth 1991, 566 s.

42. Steiner, J.: Bureaucracy, totalitarianism and political crime. V: *Aktuelle Kriminologie*. Hamburg, Kriminalistik Verlag 1969, s. 31—53.
43. Supek, I.: Rekviem za žrtve rata i nasilja. *Viktimologija*, Zagreb 1 (1990) 1—2, s. 49—52.
44. The crime of menticide («brainwashing») and mental seduction. V: Bergler, E.; Meerloo, J.: *Justice and injustice*. New York & London, Grune & Stratton 1963, s. 108—114.
45. Tomaševski, K.: Terorizam danas — suzbijanje posljedica i zanemarivanje uzroka. *Gledišta*, Beograd 22 (1981) 11—12, s. 5—26.
46. Türk, D.: O nekim savremenim međunarodnim aspektima problema primene sile u međunarodnim odnosima. *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, Beograd 34 (1987) 1—2, s. 43—69.
47. Vodinelić, V.: Državni terorizam velikohrvatske vlasti. *Pravni život*, Beograd 41 (1991) 5—7, s. 543—564.
48. Vodinelić, V.: Profesionalni najamnici («psi rata») u oružanim formacijama Hrvatske. *Pravni život*, Beograd 41 (1991) 9—10, s. 867—890.
49. Weitzer, R.: Political crime and repression in Europe and America: a review essay. *Contemporary Crises*, Amsterdam 5 (1981) 2, s. 217—225.
50. Wright, Q.: The law of the Nuremberg trial. V: *International criminal law*. London, Sweet & Maxwell 1965, s. 239—278.

Seznam uporabljene literature
pripravila M. Milenković

War crime — criminology of war

Janez Pečar, S. J. D. Professor of Criminology, Institute of Criminology at the Faculty of Law, Kongresni trg 12, 61000 Ljubljana, Slovenia.

The conflict situation in Yugoslavia has led to the present war and armed conflicts with phenomena which cannot be compared with any other form of crime in terms of phenomenology, the number of victims or the extent of damage caused, be it material or moral. All this calls for a criminological treatment of the war from the viewpoint of its etiology as well as from the legal and social control aspect. Criminology, however, generally does not deal with institutionalized war violence and crimes by paramilitary organizations, nor does it tackle the problem of international laws of war, with the exception of terrorism and discrimination.

Processes and phenomena, be they mass or individual, require criminologists to study — according to the level of civilization and development of knowledge on deviancy — the etiology of war criminality, state and ethnic violence, their implications for people, property, public order and diverse forms of threatening people in general. War sets bounds to freedom and its aims justify all means. A war situation enables domination over people and manipulation with them, so that they

kill, ruthlessly destroy and exterminate each other and create situations in which mass migrations seem necessary simply to preserve life. In a war, particularly »small« people tend to demonstrate inhumanity towards other small people because of some ideas which would be settled in an entirely different way were they not at the war. But as war was imposed on them, they feel entirely powerless and dependent upon political, governmental and military elites.

In spite of techniques of neutralization of war crime and the consequences of ethnic conflicts, indoctrination with war and nationalist values and in spite of socialization with war crime, etc., public demands have been made that war criminals be punished. Consequently, criminology is confronted with the need to study, research and write on war crime and to deal with its offenders.

Key words: war, state violence, crime, war crime, morality, psychological war fare.

UDC 343.337